

TOMA ARHIĐAKON I OBNOVA NINSKE BISKUPIJE

Zvezdan STRIKA
Augsburg, Njemačka

UDK: 262.3(497.5 Nin)“10“
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 1. travnja 2014.

Biskupsko sjedište u Ninu je 925. i 927./28. godine na Splitskim saborima ukinuto i papa Lav VI. (†928.), potvrđujući saborske odluke, naređuje biskupu Grguru neka se preseli u Skradin. Ovaj prijenos biskupskog sjedišta promijenio je crkvenu situaciju u Hrvatskoj i danas se postavlja pitanje kada je iznova obnovljeno biskupsko sjedište u Ninu. Do sada se uobičajeno na temelju izvještaja Tome Arhiđakona u njegovoj “*Historia salonitana*” ponavljalo datiranje obnove tek na saboru kojeg je sazvao papinski legat Girardo 1075. godine. Kritičko promatranje izvora ukazuje na posvema druga razmišljanja i poslije pomnijeg pregledavanja konkretne situacije smije se iznijeti pretpostavka da je Ninska biskupija stvarno obnovljena znatno ranije, a sabor pod presjedanjem papinskog legata Girarda pravno je samo potvrdio već prije obnovljeno biskupsko sjedište.

Ključne riječi: Ninska biskupija, obnova Ninske biskupije, Toma Arhiđakon, crkvene prilike u 11. stoljeću.

I.

Splitski Arhiđakon Toma (1200. – 1268.) je jedan od najvažnijih kroničara za ranu hrvatsku prošlost bez čijeg je spisa *Historia Salonitana* danas skoro nezamislivo istraživanje ranosrednjovjekovne hrvatske prošlosti;¹ on je prikupio vrlo mnogo važnih povijesnih podataka i promatranje njegova spisateljskog opusa posvema je različito, čak ponekada i oprečno: dok ga jedni smatraju pristranim splitskim kroničarom, drugi mu pridaju veliko značenje pa ukazuje Mirjana Matijević Sokol kako je “*vrlo važno smjestiti Tomu i u povijesno, kako političko tako i kulturno, okružje...*”² Takva je ocjena besprijeorna, ali je isto tako neophodno uskladiti povijesne činjenice koje donosi splitski kroničar jer je njegova prva i najvažnija namjera dokazati prvenstvo salonitanske, odnosno njezine nasljednice splitske Crkve pred zahtjevima

¹ Spis je više puta objavljen pa navodim samo najnovije izdanje THOMAE ARCHIDIACONI, *Historia salonitanorum atque spalatinorum pontificum*. Praefacionem conscripsit, textum digessit, apparatu critico instruxit et Croatice expressit Olga PERIĆ, Spalati, 2006.

² Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL, *Toma Arhiđakon i njegovo djelo. Rano doba hrvatske povijesti*, Jastrebarsko, 2002., 10.

Zadra i Nina. Nije Toma namjeravao pisati povijesni prikaz splitsko-salonitanske Crkve nego njezinu kroniku u koju unosi jako puno vlastitih pogleda i premisa koje se više odnose na njegovo vlastito doba negoli na samu stvarnu prošlost salonitansko-splitske Crkve.

U ovom je kontekstu zahvalan predmet ninska Crkva čiji početci sežu još u kasnu antiku.³ Poslije dolaska novih naroda najvjerojatnije je postojalo jedno razdoblje u kojem je Nin preživljavao kao naselje jer se u samom gradu i po njegovu zaleđu tijekom prve polovice 7. stoljeća naselilo novo stanovništvo.⁴ Već je sredinom 9. stoljeća Nin važan upravni centar i njegovo biskupsko sjedište ukinuto je na Splitskim saborima 925. i 927./28. godine, te poslije Drugoga splitskog sabora naređuje papa Lav VI. (†928.) biskupu Grguru neka se preseli u Skradin.⁵ Poslije ovih događaja postoji jako malo vrela do sredine 11. stoljeća koji govore o gradu Ninu i ustrojstvu njegove Crkve, te upravo ovaj mali prilog namjerava pokazati kako je ninska Crkva usprkos svim nedaćama uspjela ušćuvati svoje vlastite strukture koje su doduše narušene poslije Splitskih sabora, ali nisu posvema nestale. Isto tako želimo doprinijeti boljem poznavanju crkveno-političkih prilika sredinom 11. stoljeća kada se u potpunosti sjedinjuje Dalmacija

³ Pojedini donosi Zvezdan STRIKA, "Početci i razvoj Ninske Crkve do dolaska franačkih misionara u hrvatske krajeve", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 53, Zagreb - Zadar, 2011., 1 – 46; ISTI, "Catalogus episcoporum ecclesiae Nonensis zadarskog kanonika Ivana A. Gurata", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 49, Zagreb - Zadar, 2007., 59 – 150, ovdje: 90 – 98.

⁴ Ovakvu pretpostavku iznosi Eduard PERIČIĆ, "Nin u doba hrvatskih narodnih vladara i njegova statutarne autonomija", *Povijest grada Nina*, priredili Grga NOVAK - Vjekoslav MAŠTROVIĆ Zadar, 1969., 105 – 155, ovdje: 110; Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb, 1995., 120 odnosi se posvema kritički prema Pričićevo navodu. Novija istraživanja pokazuju da su se nadošli Hrvati rano naselili u samom Ninu, tako da se mora polaziti od činjenice da su se ovi Hrvati odmah po svojem dolasku susreli s kršćanstvom. Masovnih krštavanja i prijelaza novoj vjeri tada još nema nego samo pojedinci prihvaćaju kršćanstvo. Proces kristijanizacije odugovlačio se stoljećima. Janko Belošević je u svojoj studiji "Počeci kršćanstva kod Hrvata u svjetlu arheološke građe", *Radovi Filozofskog Fakulteta u Zadru*, 36 (23), Zagreb, 1997., 101 – 140 pokazao kako su Hrvati dugo ostali pogani, ali isto tako da su pojedinci prihvaćali kršćansku vjeru; nekakvih masovnih krštavanja u ovom vremenskom periodu nema, nego kršćanstvo malo po malo zahvaća korijenje među Hrvatima.

⁵ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, vol. I: *Diplomata annorum 743.-1100. continens, collegerunt et digesserunt Jakov STIPIŠIĆ et Miljan ŠAMŠALOVIĆ, rededit Marko KOSTRENIĆ, Zagrabiae, 1967.*, 39, n. 27. Da li se stvarno biskup Grgur preselio u Skradin ili neko drugo središte nije danas ništa detaljnije poznato. U svakom slučaju tijekom prve polovice 10. stoljeća Skradin nema nikakvih predujta za jedno biskupsko sjedište. Skradin je u ovom trenutku skromno naselje, pa i samo premještanje iz Nina u Skradin nema baš nikakvog smisla, dapače još bi premještanje biskupskog sjedišta pogoršalo razvoj crkvenih struktura kod Hrvata. S druge strane, mnoge koncilске odredbe zabranjivale su prijelaz iz jednog u drugo biskupsko središte, pa se postavlja pitanje kako je papa mogao prekršiti tako puno odredbi? (Usp. ovdje bilj. 14). Iz tog razloga jedna grupa povjesničara pretpostavlja da je biskup Grgur ipak prešao u grad Biograd, a ne u Skradin kako je to papa od njega zahtijevao i da je iz tog grada upravljao Crkvom pod vlašću hrvatskog vladara. Ferdo ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata za vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925. (pretisak Zagreb, 1990.), 500 – 501; Eduard PERIČIĆ, *Sclavorum regnum Grgura Barskog, Ljetopis Popa Dukljanina*, Zagreb, 1991., 58; ISTI, "Biogradska biskupija", *Biogradski zbornik. Biograd i njegova okolica u prošlosti*. Znanstveni skup, Biograd, 11.-13. studenog 1988., vol. I, Zadar, 1990., 335 – 350, ovdje: 339 – 340.

s Hrvatskom i nju simbolično pokazuje povelja Petra Krešimira IV. (1058. – 1074.) benediktinskoj opatiji sv. Krševana u Zadru kojom kralj daruje otok Maun koji se nalazi “u našem dalmatinskom moru”.⁶

II.

U 16. poglavlju “*O promaknuću nadbiskupa Lovre*” donosi splitski arhiđakon Toma u svojoj “*Povijesti salonitanskih i splitskih prvosvećenika*” sljedeći izvještaj: “*Dok se to dogadalo, gospodin papa Aleksandar otišao je s ovoga svijeta. Na njegovo je mjesto došao gospodin Grgur Sedmi. On pošalje izaslanika sipontskoga nadbiskupa i časnoga čovjeka gospodina Girarda. Kad je došao u Split, nadbiskup Lovro dočekao ga je s velikom radošću i počastima. Poslao je pismo i pozvao sve sufragane splitske metropolije. Kada su se sastali, održao je kod Salone s njima provincijsku sinodu uz nužnu zrelost i ozbiljnost. Nazočni su bili ovi sufragani splitske Crkve: najprije nadbiskup Lovro, drugi poslije njega zadarski biskup Stjepan, trogirski Ivan, ninski Formin, rapski Grgur, biogradski Teodozije, hrvatski Grgur, osorski Bazilije i još neki. Na toj je sinodi obnovljena Ninska biskupija, čiji je biskup Grgur nekoć nanio mnogo teškoća splitskom nadbiskupu Ivanu uskraćujući mu dužnu poslušnost i neopravdano prisvajajući pravo metropolita.*”⁷

Tekst je sažet i samo izdizemo ukratko najvažnije podatke iz upravo citiranih rečenica. Na prvom je mjestu spomenut papa Aleksandar II.; ovaj je izabran 1. listopada 1061., a preminuo je 21. travnja 1073. godine.⁸ Protupapa Honorije II., (Petar Cadalus de Parma) koji je izabran 28. listopada 1061., a preminuo 31. svibnja 1064. godine, nije spomenut niti jednom riječi, nego autor odmah prelazi na pontifikat Grgura VII. koji je uzdignut na papinsku stolicu još za vrijeme pogreba svojeg prethodnika kada ga je jedna oduševljena grupa vjernika izvikala novim Petrovim nasljednikom; taj po svemu neobičan izbor koji se protivio konstitucijama Nikole II. (1059. – 1061.) naknadno su na Lateranu potvrdili sabrani kardinali. Dana 30. lipnja 1073. godine primio je novi rimski biskup posvećenje.⁹

Papa Grgur VII. poslao je u Hrvatsku svojeg legata, Girarda sipontskog nadbiskupa, koji je po ustaljenoj praksi došao u crkvenu metropolu, u grad Split, gdje se sastao s nadbiskupom i očekivao dolazak sufraganskih biskupa koje je pozvao na jedan pokrajinski sabor. Toma Arhiđakon izričito ga naziva “*concilium provinciale*”, premda

⁶ *Codex diplomaticus*, I, 112 - 114, n. 82.

⁷ THOMAE, 79.

⁸ Biografske podatke donosi Reinhard BARTH, *Alle Päpste. Von Petrus bis Benedikt XVI.*, Köln, 2008., 135 – 136; Klaus HERBERS, *Geschichte des Papsttums im Mittelalter*, Darmstadt, 2012., 126 – 128.

⁹ R. BARTH, 137; K. HERBERS, 128 i d. Nikola II. (1059. – 1061.) je na rimskoj sinodi 1059. godine odredio da rimskog biskupa biraju samo kardinali. Kler i narod grada Rima ne mogu više imati utjecaja na izbor rimskog biskupa. Isto tako je poslije izbora suvišna carska potvrda. Pojedini donosi Georg GRESSER, *Die Synoden und Konzilien in der Zeit des Reformpapsttums in Deutschland und Italien von Leo IX. bis Calixt II. (1049-1223)*, Konziliengeschichte, Reihe A: Darstellungen, Paderborn, 2006., 41 – 48.

je sabor u svojoj biti predstavljao jedan skup kojeg je sazvao i kojim je predsjedao papinski legat. Te je činjenice bio svjestan splitski kroničar i samo navodi da su se susreli sufragani splitske Crkve, jer njegov inicijator nije mogao biti splitski nadbiskup nego u dogovoru s državnom vlasti samo papinski legat, što je uostalom bitna oznaka legata koje je Grgur VII. slao po cijeloj Europi.¹⁰ Nasuprot jednog takvog skupa nadbiskup je splitski kao metropolit mogao sazvati samo jedan metropolitanski sabor i njegove kompetencije bile su pravno posvema točno određene; nadbiskup nije tada kao ni danas stajao iznad jednog metropolitanskog sabora nego upravo obrnuto, svi su sudionici imali jednako pravo glasa i glasanjem većine donosili su se zaključci; čak je jedan takav sabor mogao smijeniti metropolitu.¹¹

Poslije papinskog legata navodi Toma Arhidakon ime splitskog nadbiskupa Lovre koji je predvodio splitsku Crkvu skoro četrdeset godina; njega hvali na svekoliki način, ovaj je bio poštovan od kraljeva i prvaka Slavonije koji su crkvu sv. Dujma obdarivali selima i mnogim posjedima.¹² Ovaj je splitski natpastir prisutan na saboru u Zadru kada papinski legat Teuzo dosuđuje benediktinskom samostanu sv. Krševana celu sv. Ivana u Tilagu.¹³ Lovre je bio osorski biskup i na Splitskom saboru kojeg je sazvao papinski legat Teuzo 1061. godine izabran je za nadbiskupa.¹⁴ Njegovo se ime povezuje sa saborom koji je vijećao u studenom 1074. godine u Splitu gdje je papinski legat Girardo naredio zadarskom biskupu Stjepanu neka opata Petra iz benediktinske opatije

¹⁰ Pojedini donosi Dominik MANDIĆ, *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*, Rim, 1963., 302 – 317.

¹¹ Usp. Paul HINSCHIUS, *System des katholischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*, II, Berlin, 1878. (prettisak Graz, 1959.), 123.

¹² Tko barem letimično prelista *Diplomatički zbornik* može se uvjeriti u puku suprotnost. Petar Krešimir IV., koliko je poznato, nije izdao niti jednu darovnicu u korist splitske Crkve. Zvonimir ga je donekle slijedio, nekoliko poznatih darovnica diplomatički su falsifikati i tek negdje od 1087. godine poznate su neke kraljevske darovnice u korist splitske Crkve.

¹³ Ova se povelja uobičajeno datira između 1. rujna 1064. i 31. kolovoza 1065. godine. Usp. *Codex diplomaticus*, I, 99, n. 71.

¹⁴ Usp. D. MANDIĆ, *Rasprave i prilozi*, 299. Na ovom se mjestu nameće pitanje translacije biskupa s jednog na drugo biskupsko sjedište. U hrvatskoj historiografiji ovom fenomenu nije posvećena skoro nikakva pažnja, premda je itekako važan za razumijevanje razvoja crkvenih struktura kod Hrvata tijekom ranog srednjeg vijeka; tema je zavrijedila jedan opširniji znanstveni rad. Naime, već ninski biskup Teodozije preuzima upravu splitske Crkve, papa Lav VI. naređuje ninskom biskupu Grguru neka prijeđe u Skradin, a biskup Lovre prelazi iz Osora u Split. Može se navesti još primjera i oni pokazuju konkretnu situaciju, premda je praksa prijelaza iz jednog u drugo biskupsko sjedište bila mnogobrojnim koncilskim odlukama zabranjivana i protivila se općim crkvenim propisima. Nije se samo naglašavala intimna povezanost biskupa i biskupije kao zaručnika i zaručnice, nego i zbog toga što je mjesni biskup bio biran i prijelaz je značio prevaru birača koji su ga smatrali pogodnim tako velike službe. Biskup je bio ređen upravo za onu crkvu koja ga je birala i s time je bio položen kamen temeljac njihove međusobne povezanosti i ujedno podloga zabrane prijelaza na drugo biskupsko sjedište. Kratki pregled fenomena translacije donosi Sebastian SCHOLZ, *Transmigration und Translation. Studien zum Bistumswechsel der Bischöfe von der Spätantike bis zum Hohen Mittelalter*, Kölner Historische Abhandlungen, 37, Köln - Weimar - Wien, 1992., 159, 173, 251. Na navedenim stranicama ukazuje autor na biskupa Teodozija iz Nina koji je preuzeo upravu Splitske biskupije.

sv. Krševana uvede u posjed crkve sv. Ivana koja se nalazi na otoku Tilagu.¹⁵

Na drugom mjestu spominje se zadarski biskup Stjepan koji je u kronotaksi zadarskih prvosvećenika drugi po redu koji je nosio isto ime. Ovaj je potjecao iz ugledne patricijske obitelji Madije i njegovo se ime po prvi put spominje 25. prosinca 1066. godine kada je na državnom saboru u Šibeniku kralj Petar Krešimir IV. podario “*kraljevsku slobodu zadarskom samostanu svete Marije, koji je sagradila moja sestra Čika*”.¹⁶ Poslije njega slijedi biskup Ivan koji je predvodio trogirsku Crkvu između 1063. i 1111. godine.¹⁷ Uz njih sudjeluje na saboru rapski biskup Grgur čije se ime spominje u povelji 9. listopada 1075. godine; ovim dokumentom prema dostupnom tekstu Zvonimir potvrđuje splitskoj Crkvi darovnicu vladara Trpimira i Muncimira kojom su joj poklonili crkvu sv. Jurja s velikim posjedom u Putalju. Njezini su svjedoci biskup Stjepan iz Zadra, biskup Grgur iz Osora, hrvatski biskup Grgur i još drugi kraljevski dostojanstvenici.¹⁸

¹⁵ *Codex diplomaticus*, I, 136 - 137, n. 107. Velimir Blažević povezuje ovaj skup s onim tijekom studenog 1075. godine (tijekom 1074. godine) i tvrdi da je na njemu obnovljena Ninska biskupija i riješen spor između zadarskog biskupa Stjepana i opata Petra iz samostana sv. Krševana. Velimir BLAŽEVIĆ, *Crkveni partikularni sabori i dijecezanske sinode na području Hrvatske i drugih južnoslavenskih zemalja*, Zagreb, 2012., 78 – 79. Može li se skup u Splitu na kojem je riješen spor zadarskog biskupa sa svetokrševanskim opatom nazvati jednim saborom? Uz papinskog legata prisutan je samo splitski nadbiskup Lovre, trogirski biskup Ivan i jedan nepoznati “*Praestantius Castilanus episcopus*”, kojeg historiografija identificira s biogradskim biskupom Prestancijem, i zadarski biskup Stjepan. Na skupu su prisutna samo četvorica biskupa, a što je s ostalim biskupima? Zašto oni nisu pozvani na sabor? Većina biskupa Splitske metropolije nije prisutna pa se ovaj skup ne može smatrati saborom, nego samo jednim susretom nekolicine biskupa s papinskim legatom Girardom. S druge strane, u izvještaju Tome Arhidakona o obnovi Ninske biskupije sudjeluje većina sufragana splitskog prvosvećenika i njihova su imena identična s onim svjedocima koji svjedoče tzv. Zvonimirovu potvrdu Trpimirove i Muncimirove darovnice. *Codex diplomaticus*, I, 141 - 142, n. 110. Na temelju ove razlike mora se polaziti od činjenice da se ovdje radi o dva posvema različita skupa koja je papinski legat Girardo sazvao u različito vrijeme.

¹⁶ *Codex diplomaticus*, I, 107, n. 77; Zvezdan STRIKA, “*Catalogus episcoporum et archiepiscoporum urbis Iadertinae arhidakona Valerija Pontea*”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48, Zagreb - Zadar, 2006., 81 – 185, ovdje: 145.

¹⁷ Mile VIDOVIĆ, *Povijest Crkve u Hrvata*, Biblioteka “Radovi”, knjiga 17, Split, 1996., 545.

¹⁸ *Codex diplomaticus*, I, 141 - 142, n. 110. Od prijepisa ove isprave danas su dostupni samo oni koje je dao načiniti splitski nadbiskup Sforza Ponzoni (1614. – 1641.). Pogreška u datiranju može se objasniti tako da je već u samom predlošku bila navedena kriva datacija ili da je prepisivač slučajno napravio pogrešku. Ova povelja prema mišljenju Stipišića “*sumnje pobuđuje u diplomatskom smislu. Teško je povjerovati da bi Zvonimir Trpimira i Muncimira nazivao kraljevima, kao što se to čita u spomenutoj ispravi.*” Jakov STIPIŠIĆ, “*Pitanje godine krunidbe kralja Zvonimira*”, *Zbornik radova “Zvonimir kralj hrvatski*”, urednik Ivo GOLDSTEIN, Zagreb, 1997., 57 – 77, ovdje: 65. Njegov sud relativira Mirjana Matijević Sokol kada povelju u ovoj formi koja je do nas dospjela proglašava diplomatskim falsifikatom “*ali s nekim navodima koji mogu biti točni jer je nastala na temelju nekih vjerodostojnih zapisa*”. Mirjana MATIJEVIĆ-SOKOL, “*Razdoblje hrvatskih narodnih vladara u Salonitanskoj povijesti*”, *Toma Arhidakon i njegova doba. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Splitu 25-27. rujna 200. godine u Splitu*, uredile Mirjana MATIJEVIĆ-SOKOL i Olga PERIĆ, Split, 2004., 21 – 28, ovdje: 26, bilj. 39. O Trpimirovoj povelji, koja je prema mišljenju Mirjane Matijević Sokol vjerodostojna, ali je kasnijim interpolacijama dijelova teksta doživjela znatnu preradu, napisano je do danas vrlo mnogo

U svojem izvještaju navodi Toma Arhiđakon još trojicu biskupa, Bazilija iz Osora, Formina iz Nina i Teodozija iz Biograda. O samom Forminu govorit ćemo nešto kasnije, a biskup Teodozije nije nikako mogao biti u navedenom vremenskom razdoblju biskup u Biogradu. Povjesničari su zapazili nelogičnost, pa je već Franjo Rački (1828. – 1894.) u svojoj ediciji smatrao potrebnim umjesto Teodozija unijeti ime biskupa Prestancija, a Olga Perić u kritičkom aparatu edicije Tomine kronike navodi njegov posljednji spomen 1065. godine¹⁹ i samim time nije mogao deset godina kasnije sudjelovati na spomenutom saboru kada se nominalno obnavlja Ninska biskupija.

Ono što upravo udara u oči je činjenica da Toma Arhiđakon niti jednom jedinom riječju ne ukazuje na sudjelovanje hrvatskog vladara ili njegova predstavnika, pa ipak posredno daje do znanja da je još “netko” od svjetovnih dostojanstvenika bio nazočan. Naime, Toma piše da je “kada su se sastali” održan skup “kod Salone”, dodajući imena prisutnih biskupa, a nakon njih samo kratko piše da su prisustvovali “i još neki”. Taj podatak nije bez važnosti i znači da kada su biskupi prispjeli mogao je sabor započeti s vijećanjem. Istodobno ukazuje na bližu okolicu grada Splita, možda se zasjedalo na kraljevskom posjedu jer ukoliko nije bila nazočna svjetovna vlast ne bi imalo nikakvog smisla vijećanje sinode “kod Salone”, nego kada su pristigli pozvani sufragani splitskog metropolite tada bi se skup trebao održati u centru metropolije, u samom gradu Splitu. Uz to je papinski legat imao neophodnu pratnju kao i svaki drugi biskup pa je grad Split bio kudikamo prikladniji za smještaj svih saborskih sudionika negoli je to bio maleni Solin ili pak kraljevski dvor.

Splitski arhiđakon ne donosi nikakve kronološke podatke, nego povjesničari pomnije promatrajući njegove pojedine navode i uspoređujući ih s drugim izvorima donose posvema različite zaključke.²⁰ Jedno je pak sigurno: Tomin se izvještaj ne može odnositi na skup u Splitu gdje papinski legat Girardo naređuje zadarskom biskupu Stjepanu neka opata Petra iz samostana sv. Krševana uvede u posjed na Tilagu.²¹ Taj je skup vijećao znatno ranije i na nešto određenije podatke ukazuje tzv. Zvonimira darovnica od 9. listopada 1075. godine; premda je ona diplomatički falsifikat ipak posredno nadopunjuje manjkavost Tomina izvještaja. Sudionici sabora na kojem je prema splitskom kroničaru obnovljena Ninska biskupija identični su svjedocima povelje od 9. listopada 1075. godine. Iz te činjenice smijemo zaključiti da je spomenuta sinoda o kojoj Toma

znanstvenih, poluznanstvenih i apologetskih rasprava. Ne ulazeći detaljnije u njezin sadržaj, prihvatljiva je interpretacija Matijević Sokol, ali ipak ostaje otvoreno pitanje kada i s kojom je namjerom nastala njezina posljednja redakcija. Usp. Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL, “1150. obljetnica darovnice kneza Trpimira”, u *100. godina Arheološkog muzeja Istre u Puli. Nova istraživanja u Hrvatskoj*. Znanstveni skup Pula 8. - 12. listopada 2002., ur. Darko KOMŠO, Zagreb, 2010., 10 – 19.

¹⁹ THOMAE, 79, bilj. 13. U *Diplomatičkom zborniku* spominje se po prvi put biskup Teodozije iz Biograda u darovnici kralja Petra Krešimira IV. koji je u veljači 1060. godine samostanu sv. Ivana u Biogradu podijelio kraljevsku slobodu. *Codex diplomaticus*, I, 88, n. 64.

²⁰ Usp. D. MANDIĆ, *Rasprave i prilozi*, 302 – 308 koji se u svojem prikazu kritički odnosi prema razmišljanju Mihe Barade.

²¹ *Codex diplomaticus*, I, 136, n. 107.

Arhiđakon izvješćuje u 16. poglavlju “*O promaknuću nadbiskupa Loure*” vijećala negdje oko 9. listopada 1075. godine, možda dan ili dva prije negoli je dvorska kancelarija priredila povelju koju su svojim svjedočanstvom potvrdili prisutni biskupi. Isprava je prema Baradi, kojeg slijedi i u novijoj literaturi Milko Brković, datirana “*po tzv. calculus Pisanus, po kojem bi se prema današnjem računanju trebalo odbiti jednu godinu pa bismo dobili 1075. umjesto 1076. kako donosi isprava*”.²²

Na temelju iznesene argumentacije smijemo ukazati na način argumentacije splitskog arhiđakona: ovaj je u potpunosti srednjovjekovni kroničar koji očigledno kombinira događaje prije godine 1059. s događajima iz 1075. i 1076. godine. Splitski kroničar posjeduje dokumente splitske Crkve i znalački povezuje događaje koji nemaju nikakve uzročne veze. Takvim je pristupom unio znatnu pomutnju u kronologiju događaja, ali ipak je u svojem prikazu načinio jednu značajnu pogrešku jer na saboru izvješćuje o sudjelovanju ninskog biskupa Formina i hrvatskog biskupa Grgura. Kako može biskup Ninske biskupije sudjelovati na saboru kada se njegovo biskupijsko sjedište tek na istom saboru obnavlja? Naravno, Toma odgovara na ovo delikatno pitanje, njemu je posvema jasno da je Ninska biskupija obnovljena na saboru kojeg je sazvaio papinski legat Girardo i stoga odmah u sljedećoj rečenici prelazi na događaje koji su se zbili negdje oko 150 godina ranije. U svojem izvještaju dodaje još jednu rečenicu koja posvema zaokružuje njegov izvještaj, a to je sukob ninskog biskupa Grgura i splitskog biskupa Ivana oko uspostave metropolitskog sjedišta u bizantskoj Dalmaciji i Hrvatskoj tijekom prve trećine 10. stoljeća. Toma Arhiđakon očigledno namjerava prekriti povijesnu situaciju kasne obnove metropolije u Dalmaciji, ponižava Nin i njegova biskupa jer bi biskupsko sjedište u Ninu bilo obnovljeno tek na onom saboru koji je vijećao pokraj Salone. Uz to, splitski kroničar daje svojim čitateljima do znanja da je ninski biskup želio biti metropolitansko sjedište, a ne Split kao nasljednik ranokršćanske Salone. *Povijest salonitanskih prvosvećenika* (čitaj: splitska srednjovjekovna tradicija) ustala je protiv takve mogućnosti i još više pokušava poniziti grad Nin s njegovim biskupom, za nju ovaj grad nije imao u starini biskupa, nego samo natpopa pod vlašću biskupa.²³

III.

Poslije ovog navoda postavlja se pitanje na koji način riješiti dilemu koju donosi Tomin izvještaj. Jakov Stipišić pomno je razmotrio izvještaj splitskog arhiđakona uspoređujući ga s drugim izvorima, te je došao do zaključka da Toma zapravo u svojem izvještaju ukazuje na dva posebna sabora: prvi je onaj iz 1075. godine na kojem bi bila

²² Milko BRKOVIĆ, *Isprave hrvatskih narodnih vladara i latinske isprave bosansko-humskih vladara i velemoža*, Zadar-Mostar, 1998., 138 – 139, pozivajući se na rad Mihe BARADA, “Prilozi kronologiji hrvatske povijesti”, *Rad JAZU*, 311, Zagreb, 1957., 185 – 218, ovdje: 201.

²³ *Historia Salonitana Maior*, pri. Nada KLAJČ, Beograd, 1967., 104; Nada KLAJČ, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb, 1972., 36. Ovakvi se pogledi još i danas po literaturi ponavljaju, premda je posvema na temelju arheoloških nalaza dokazano da su se u gradu Ninu i njegovu gradskom području razvijale crkvene strukture još tijekom antike. Usp. ovdje literaturu u bilj. 3.

obnovljena Ninska biskupija i ovaj bi sabor sazvaio papinski legat Girardo sipontski. Drugi je onaj sabor koji je “*kod Salone*” održan 1076. godine i na njemu je u crkvi sv. Petra i Mojsija okrunjen Dmitar Zvonimir hrvatskim kraljem.²⁴ Istodobno Stipišić slijedeći Mandića datira Zvonimirovu ispravu od 9. listopada prema *calculus Firentinus* (tj. od 25. ožujka nakon Kristova rođenja), te bi se to prema današnjem računanju odnosilo na datum od 9. listopada 1076. godine.²⁵

Je li stvarno prihvatljiva Stipišićeva ideja o dva posvema različita sabora? Je li njegovo datiranje prihvatljivo? Na prvi su pogled njegova razmišljanja interesantna, ali kada se pomnije ispita sam tekst tada se njegov sadržaj može posvema drugačije interpretirati. Splitski kroničar nigdje ne daje do znanja da se radi dva različita sabora, nego samo navodi dolazak papinskog legata u grad Split koji je pozvao sve sufragane Splitske metropolije i kada su se sastali održao je sabor “*kod Salone*”. “*Kod Salone*” može se shvatiti samo tako da je sabor vijećao nadomak Splita u Solinu koji se nalazio na teritoriju pod vlašću hrvatskog vladara. Možda je Šišićeva pretpostavka o Zvonimirovu krunjenju donekle točna, ovaj čin je trebao biti sproveden u hrvatskoj zemlji,²⁶ a ne u Splitu jer je ovaj grad još uvijek nominalno priznavao basileusa u Carigardu svojim vladarom, pa bi se prema tome trebala održati i sama sinoda na teritoriju pod vlašću hrvatskog vladara; ipak nije bilo neophodno održavanje sabora na hrvatskom teritoriju, ovaj je skup mogao vijećati u Splitu kako to pokazuju drugi sabori koji su isto tako tijekom 10. i 11. stoljeća zasjedali u Splitu, premda je grad teritorijalno pripadao Bizantskom Carstvu.²⁷

Najvažnija točka u argumentaciji koja pobliže određuju kronologiju događaja svakako su boravci papinskog legata Girarda u hrvatskim zemljama. Kronološki je sumarne podatke posvema teško uskladiti i povjesničari ih tumače na različite načine; dovoljno je napomenuti različitu interpretaciju Barade i Brkovića na jednoj strani te Mandića i Stipišića na drugoj.²⁸ Iskrsavaju mnogobrojna pitanja, a među njima je

²⁴ J. STIPIŠIĆ, “Pitanje”, 57 – 58.

²⁵ J. STIPIŠIĆ, “Pitanje”, 65; D. MANDIĆ, *Rasprave i prilozi*, 303. U svojoj argumentaciji Stipišić se poziva na činjenicu da je prema izvještaju Tome Arhidakona svećenik Vulf bio utamničen zbog crkvenog raskola za pape Alexandra II.. Protiv Šišića i Barade slijedi Stipišić argumentaciju Dominika Mandića, smatrajući da je Vulf oslobođen tek nakon što je u zatvoru proveo punih dvanaest godina. Papa Aleksander preminuo je 21. travnja 1073. godine i prije svoje smrti naložio je neka se poslije njegove smrti oslobode svi utamničeni koji su za njegova pontifikata dospjeli u zatvor. Ukoliko je Vulf bio utamničen oko 1063. godine, tada je bio oslobođen negdje tijekom druge polovice 1075. godine i to upravo odgovara činjenici kada je papinski legat Girardo tijekom listopada 1075. godine boravio u Hrvatskoj. Tako i ovaj argument očigledno govori protiv Mandićeve i Stipišićeve argumentacije, a za dataciju koju donosi *Diplomatički zbornik*.

²⁶ F. ŠIŠIĆ, *Poviest Hrvata*, 559.

²⁷ Njihov pregled donosi Lothar WALDMÜLLER, *Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn. Von der Völkerwanderung bis zum Ende der Arpaden (1311)*, Konziliengeschichte, Reihe A: Darstellungen, Paderborn, 1987., 25 – 92 i u najnovije vrijeme V. BLAŽEVIĆ, 65 – 82.

²⁸ Usp. ovdje literaturu navedenu u bilj. 10, 18 i 22. Mandićeve argumente djelomično relativira Stipišić ukazujući da je zakletva dalmatinskih gradova duždu Dominiku Silviju datirana prema bizantskoj

daleko najvažnije i u svojoj biti odlučujuće ovo: koliko puta je legat Girardo boravio u Hrvatskoj? Je li papinski legat doplovio na istočnojadransku obalu jednom ili više puta? Ako je stvarno točan navod Tome Arhiđakona o obnavljanju Ninske biskupije na saboru kojeg je sazvaio u Splitu papinski legat Girardo, tada je ovaj morao još jednom doploviti u Hrvatsku i to negdje tijekom kasnog ljeta 1075. godine.

Na navedena pitanja teško se može pronaći odgovor i premda postoje malobrojna dostupna vrela ipak se mogu iznijeti sljedeći podatci: papinski legat Girardo stigao je koncem ožujka 1074. godine iz Italije u Dubrovnik.²⁹ Pošto je obavio zadaću u Dubrovniku vratio se u Rim jer plovidba od Dubrovnika preko Jadrana u Italiju nije predstavljala nikakvu poteškoću, uz povoljan vjetar trajala je jedan ili najviše dva dana. Istodobno, svršetak ožujka, kada je datirana povelja, ukazuje da su se prekomorske veze, koje su tijekom zime bile obustavljene, u proljeće obnovljene. Ovaj je isti legat mogao doploviti u listopadu 1074. godine u Hrvatsku i tijekom studenog riješiti "causa Tilagus",³⁰ poslije presude u korist samostana sv. Krševana mogao je papinski legat bez ikakvih poteškoća iznova otploviti za Italiju; plovidba je preko Jadrana isto tako tijekom studenog predstavljala malen pothvat.³¹

Na ovakvu interpretaciju teksta ukazuje Toma Arhiđakon kada izvješćuje o dolasku

indikciji, a prijepis iz 16. stoljeća nije posvema pouzdan; drugi prijepisi isto su tako nepouzdana. Nadalje, Stipišić odbacuje Mandićevo mišljenje da je datiranje sinode koju je sazvaio Girardo po rimskoj indikciji jer se ona tada u Rimu još nije upotrebljavala nego znatno kasnije. Na samom svršetku svoje argumentacije zaključuje Stipišić da su u Zvonimirovoj slavnoj zavjernici unesene pogreške "prepisivača i da je ubilježena 14. namjesto 15. indikcija. Time se rješava čitav problem. Do pogreške je moglo doći pri prepisivanju..." Ovaj pogled upućuje na Mandićevu argumentaciju sazivanja rimskog sabora koju Stipišić preuzima i dokazuje na temelju njega provalu Normana. J. STIPIŠIĆ, "Pitanje", 60 – 62. Za kronologiju sabora koje je sazvaio papinski legat Girardo nema ovaj skup nikakvo značenje. Sabor je vijećao od 24. do 28. veljače 1075. godine i njemu je bilo prisutno 110 biskupa; njegovi zaključci nisu relevantni za održavanje sabora, nego je papa Grgur VII. još preko jesenskog sabora 1074. godine pokušao sprovesti reformu o kojoj se vijećalo na saboru od 24. do 28. veljače 1075. Letimičan pogled na zaključke jednog i drugog sabora pokazuje da se o istim pitanjima raspravljalo. Pregled nudi G. GRESSER, 127 – 138.

²⁹ U pismu Grgura VII. od 20. ožujka 1074. godine povodom zlostavljanja biskupa Vitala papa šalje svojeg legata Girarda u Dubrovnik. Usp. *Codex diplomaticus*, I, 134, n. 101; M. BARADA, "Prilozi kronologiji", 194 i d. Ovom dokumentu ni Mandić ni Stipišić ne pridaju skoro nikakvo značenje i danas se treba polaziti od pretpostavke da je dokument datiran po istoj indikciji kao i ona povelja iz mjeseca studenog 1074. godine (*Codex diplomaticus*, I, 136 - 137, n. 107). Mandić se kritički odnosi prema Baradinov postavi smatrajući da kasnije "poslanstvo u Hrvatskoj u studenom godine 1074. ili 1075. nije bio nastavak njegova poslanstva u Dubrovniku, nego da je to samostalno, nova misija, koju je Grgur VII. povjerio Girardu nakon što je izvršio zadaću u Dubrovniku...". D. MANDIĆ, *Rasprave i prilozi*, 304. Doduše, prihvatljiva je Mandićeva interpretacija Girardove misije u Dubrovniku, ali se kritički odnosi samo na Baradinu argumentaciju i ne donosi njezino točno datiranje.

³⁰ Usp. *Codex diplomaticus*, I, 106 - 107, n. 107.

³¹ Nasuprot ove pretpostavke smatrao je Miho Barada da je papinski legat boravio na istočnojadranskoj obali od ožujka do konca studenog 1074. godine kada je zasjedao sabor u Splitu. Miho BARADA, Dinastičko pitanje u Hrvatskoj u XI. stoljeću, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 50, Split, 1928. - 29., 186.

papinskog legata čiji boravak u Dalmaciji i Hrvatskoj poblizije okružuje s dvije kratke rečenice: “Poslao je pismo i pozvao sve sufragane splitske metropolije. Kada su se sastali, održao je kod Salone s njima provincijsku sinodu,…”³² Sufragane Splitske metropolije navodi Toma poimence i ovaj se izvještaj ne može odnositi na onaj skup koji je papinski legat Girardo sazvao tijekom mjeseca studenog 1074. godine: “Godine 1074. od utjelovljenja našega gospodina Isusa Krista mjeseca studenoga. U onoj oluji, u kojoj je knez Amiko zarobio kralja Hrvatske, ja Girardo, svete rimske Crkve poslanik i sipontske stolice milosti Božjom nadbiskup, poslan od gospodina Grgura pape u ove krajeve, sazvao sam svetu sinodu u gradu Splitu…”³³ Papinski je legat na ovom skupu protiv zadarskog biskupa Stjepana dosudio celu sv. Ivana na Dugom otoku opatu Petru iz benediktinskog samostana sv. Krševana; prema dostupnoj povelji nazočna su samo četiri biskupa: nadbiskup Lovre, biskup Ivan iz Trogira i biskup Prestancije. Uz njih je skupu prisustvovao biskup Stjepan iz Zadra.³⁴ Ukoliko se izvještaj splitskog arhiđakona ne može odnositi na ovaj skup, tada je papinski legat Girardo pozvao sve sufragane Splitske metropolije na sabor i ovaj je skup, kako je već prije navedeno, vijećao dan ili dva prije 9. listopada 1075. godine (prema *calculus Pisanus*). Svjedoci Zvonimirove povelje od 9. listopada identični su biskupima na sinodi o kojoj Toma Arhidakon govori da je na njoj obnovljena Ninska biskupija. Najvažniji argument koji ukazuje na datum njezinog održavanja dan ili dva prije 9. listopada 1075. godine je sudjelovanje papinskog legata Girarda: papinski je legat sazivao sinodu i na njoj se pravno obnavlja već prije nominalno obnovljena Ninska biskupija, jer se među biskupima spominje ninski biskup. Isprava je – kako to ispravno zaključuje Milko Brković – datirana prema pizanskom datiranju (*calculus Pisanus*)³⁵ i ona se kao i sinoda treba odvojeno promatrati od događaja koji su se zbili za Zvonimirova krunjenja. Zvonimir početkom listopada 1076. godine prigodom krunjenja u crkvi sv. Petra u Solinu obećava vjernost papi Grguru VII. i poklanja rimskoj stolici benediktinski samostan sv. Grgura u Vrani, a prisutni su papinski legati Gepizon i Fulkoin.³⁶

Na temelju Tomina izvještaja ne može se govoriti o dvije sinode kao da bi jedna vijećala u Splitu, a druga kod Salone, nego samo o jednom skupu na kojeg je papinski legat Girardo u dogovoru s hrvatskim vladarom pozvao sve biskupe na zasjedanje. To je uobičajena praksa za vrijeme pontifikata Grgura VII.; ovaj je papa slao po raznim zemljama svoje legatate gdje je pokušao provesti neophodnu reformu crkvene prakse,

³² THOMAE, 79.

³³ *Codex diplomaticus*, I, 136, n. 107. Dominik Mandić korigira navod datirajući održavanje ove sinode 1075. godine. Isto tako je neprihvatljivo Stipišičevo mišljenje “da se sabor Splitu odnosno u Solinu održao 1075. godine”. D. MANDIĆ, *Rasprave i prilozi*, 303; J. STIPIŠIĆ, “Pitanje”, 59. Tekst dostupne povelje izričito govori da je sabor održan u Splitu, a ne u Solinu, dakle otpada proizvoljna interpretacija mjesta sinodalnih zasjedanja.

³⁴ Usp. ovdje bilj. 15.

³⁵ Usp. ovdje bilj. 22.

³⁶ Usp. *Codex diplomaticus*, I, 139 - 141, n. 109.

suzbijajući laičku investituru i istodobno učvršćujući moralnu obnovu klera. Pošto je legat stigao u Split razaslao je pisma pozivajući sve sufragane Splitske metropolije na sabor, što zapravo znači da njegov inicijator nije mogao nikako biti splitski nadbiskup i metropolit, nego samo papinski legat u dogovoru sa svjetovnom vlašću.

IV.

Poslije ovih navoda približavamo se samoj Ninskoj biskupiji i Toma Arhiđakon izričito govori o njezinoj obnovi (*“restauratus est episcopatus Nonensis”*) na saboru kojeg je sazvaio papinski legat Girardo.³⁷ Prije toga je već spomenuo sudjelovanje sufragana splitske Crkve i među njima hrvatskog biskupa Grgura i ninskog biskupa Formina.³⁸ Ovo je pomalo čudna sadržajna konstrukcija, jer kako može sudjelovati biskup na jednom saboru kada njegova biskupija nominalno još uopće ne postoji nego će je upravo sabrani koncil tek obnoviti? Kako se može nazivati ninski biskup Formin kada Ninska biskupija od Splitskog sabora 927./28. godine uopće ne postoji, nego je njezino sjedište po odredbi pape Lava VI. trebalo biti preneseno u Skradin? Na ova i slična pitanja historiografija još nije donijela adekvatne odgovore, a nije protiv povijesne znanosti ako se pretpostavi da je biskupsko sjedište u Ninu bilo obnovljeno bez izričite suglasnosti Rima. Ovakvo razmišljanje potvrđuje osoba biskupa Rajnera koji se u nekim dokumentima naziva “hrvatski”, a u drugim “ninski biskup”.³⁹ Ante Škegro slijedeći Baradu smatra da se radi o jednoj osobi, ali ipak nije zabunom ili pogreškom oslovljen Rajner jednom hrvatskim, a drugi put ninskim biskupom *“nego s pravom, zato, što doista u njemu sjedi”*.⁴⁰ Takve pretpostavke uvode u još delikatniju problematiku i na ovom mjestu može se samo navesti da se jedno novo biskupsko sjedište ne utemeljuje samo tako, nego treba u prvom redu biti određeno njezino sjedište, a zatim posvema točno njezin upravni teritorij; u slučaju Nina sve je već bilo uređeno, tako da nije moglo doći do sukoba s drugim biskupima. Reorganizacija biskupijskih granica koja je zaključena na saboru od 1. svibnja 1185. godine pokazuje na koji su se način mogle mijenjati granice pojedinih biskupija;⁴¹ njihove su promjene uobičajeno slijedile već prije utvrđene političke granice, kako se to vidi iz reorganizacije biskupijskih granica koju je potvrdio kralj Stjepan V. (1270. – 1272.) 14. lipnja 1272. godine.⁴²

Jedan ili drugi podatak iz izvještaja Tome Arhiđakona ne može odgovarati povijesnoj situaciji: ili biskupija nije bila obnovljena na ovom skupu ili na njezinu obnovljenju nije sudjelovao ninski biskup. Odmah se nameće pitanje na koji se način može objasniti izvještaj splitskog kroničara. Je li se Toma Arhiđakon slučajno prevario u datiranju, krivo

³⁷ THOMAE, 79.

³⁸ Usp. ovdje bilj. 7.

³⁹ Usp. ovdje bilj. 50.

⁴⁰ ANTE ŠKEGRO, *Stari pokrajinski katalog ili Katalog provincija Opće Crkve. Provinciale vetus sive ecclesiae universae provinciarum notitia*, Zagreb, 2005., 22.

⁴¹ Usp. *Codex diplomaticus*, II, 192 - 194, n. 189.

⁴² Usp. *Codex diplomaticus*, V, 636 - 367, n. 81; Z. STRIKA, “Catalogus”, 122.

naveo ime papinskog legata Girarda ili namjerno povezuje događaje koji se sadržajno nemaju baš nikakvih dodira? Odgovor nije lako pronaći, ali sam autor na nekoliko mjesta donosi još poneke povijesne podatke koji osvjetljaju obnovu Ninske biskupije tijekom 11. stoljeća, svakako prije splitskog sabora kojeg saziva papinski legat Girardo. Tako u 15. poglavlju *“O izuzeću biskupa Gornje Dalmacije”* piše Toma Arhidakon izričito: *“Zadarska biskupija imala je malenu parohiju zbog blizine Ninske i Biogradske biskupije. A kada su Mlečani razorili Biograd, sjedište je bilo prebačeno u Skradin.”*⁴³ S ove dvije rečenice povezuje situaciju tek poslije 1059. godine jer se naime tada po prvi put spominje Biograd kao biskupsko sjedište⁴⁴ i poslije njegova razaranja 1125./26. godine.⁴⁵ Toma, dakle, i na ovom mjestu kombinira povijesne činjenice onako kako mu trebaju, kako odgovaraju njegovoj namjeri i u daljnjem izvještaju donosi popis biskupija koje pripadaju pod jurisdikciju splitskog prvosvećenika; na temelju njegova navoda posvema ispravno zaključuje Mirjana Matijević Sokol: *“... Toma se bavi, na neki način ustrojem splitske metropolije i njezinim konačnim oblikovanjem. Kako je taj problem umetnuo unutar poglavlja gdje raspravlja o splitskom nadbiskupu Dabralu i gdje prvi put spominje neki crkveni sabor. Tomi je bilo jasno da je nužno navesti splitske sufraganske biskupije. S obzirom na to da je Dabral datiran 1030. godinom i da se neposredno na navod datacije nadovezuje poglavlje o ustrojstvu splitske metropolije odnosno o gubitku biskupija Gornje Dalmacije, treba pretpostaviti da je Toma upravo htio donijeti raspodjelu biskupija za to razdoblje, odnosno XI. st.”*⁴⁶

Doduše, Mirjana Matijević Sokol ne navodi izričito da su ove biskupije integralni dijelovi Splitske metropolije prije nadbiskupa Dabrala, ali iz Tomina izvještaja to je posvema očigledna činjenica. Splitski arhidakon ukazuje na postojnost Ninske biskupije daleko prije negoli je ona bila obnovljena na saboru dan ili dva prije 9. listopada 1075. godine. Očigledno govori o konkretnoj povijesnoj situaciji koju predstavlja onako kako mu to odgovara; on je, kako to posvema ispravno zaključuje Lujo Margetić (1920. – 2010.), *“ravnodušan prema povijesnoj istini”*.⁴⁷

U svojem izvještaju Toma Arhidakon navodi ime ninskog biskupa Formina koji – i to je najčudnije – sudjeluje na zasjedanju sabora i ovaj skup upravo obnavlja Ninsku

⁴³ THOMAS, 63.

⁴⁴ U povelji kralja Petra Krešimira IV. kojom samostanu sv. Ivana u Biogradu daruje otok Žirje spomenut je biogradski biskup Teodozije. *Codex diplomaticus*, I, 87 - 89, n. 64.

⁴⁵ Mletački je dužd Dominik Mihovilov poslije neuspjele križarske vojne dao grad Biograd do temelja razoriti. Pojedini donosi Ferdo Šišić, “Zadar i Venecija od godine 1159 do 1247”, *Rad JAZU*, 142, Zagreb, 1900., 219b – 273; ISTI, *Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102.-1301). Prvi dio (1102.-1205.)*, Djela HAZU, 38, Zagreb, 1944., 38 – 39; Zvezdan STRIKA, “Zadar - novo nadbiskupsko i metropolijsko sjedište Dalmacije u kontekstu političkih prilika 12. stoljeća”, *Croatica Christiana Periodica*, 27, Zagreb, 2003., 1 – 45, ovdje: 6; ISTI, “Samostan sv. Ivana Evanđelista u Biogradu od utemeljenja do 1125. godine. Povodom 950. godišnjice njegova prvog spomena”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 52, Zagreb - Zadar, 2010., 149 – 172, ovdje: 150.

⁴⁶ M. MATIJEVIĆ SOKOL, *Toma Arhidakon*, 127.

⁴⁷ Lujo MARGETIĆ, *Hrvatska i Crkva u srednjem vijeku. Pravnopovijesne i povijesne studije*, Rijeka, 2000., 129.

biskupiju.⁴⁸ Očigledno splitski kroničar nije mogao nikako zaobići obnovu Ninske biskupije i ovaj podatak umeće na pogodno mjesto kako bi ukazao na važnost splitske Crkve, ali u crkvenoj praksi tadašnjeg vremena nadbiskup nije mogao samovoljno osnivati novo biskupsko sjedište, nego je to spadalo u nadležnost rimske administracije koja je u dogovoru s državnom vlasti potvrđivala reorganizaciju biskupijskih sjedišta i biskupska granica. Kralj, *concilium mixtum* i jedna *synodus regia* ili sabor kojeg je sazvaio papinski legat povlačili su nove granice i osnivali nova biskupska sjedišta, a papa je samo sankcionirao takve zaključke; jedan metropolitanski sabor nije mogao tijekom 11. stoljeća samostalno osnivati nova biskupska sjedišta, to nije spadalo u njegovu nadležnost; crkvena je hijerarhija utjecala na tijek pregovora, ali samostalno nije mogla obnavljati nekadašnja biskupska sjedišta, to se uobičajeno zbivalo u trokutu Rim, vladar i biskupi. Ukoliko bi Mandićeva i Stipišićeva argumentacija datiranja kraljevske potvrde prema *calculus Fiorentinus* odgovarala povijesnoj stvarnosti, tada bi upravo u ovo vrijeme Hrvatska bila bez vladara koji je bio zarobljen, pa svakako papinski legat ne bi bez njegove suglasnosti obnavljao ili pak potvrđivao već prije obnovljenu biskupiju. S druge strane, ako bi Ninska biskupija bile obnovljena tek 1076. godine kada je krunjen Zvonimir, tada u Hrvatskoj nije bio papinski legat Girardo nego legati Gepizon i Fulkoin.

Drugi među izvještajima je povelja kojom papinski poslanik Teuzo dosuđuje samostanu sv. Krševana u Zadru kapelu sv. Ivana na Tilagu. Miho Barada riješio je kronologiju Teuzova dolaska u Hrvatsku, smještajući ga u vremenski razmak od 1. rujna 1064. do 31. kolovoza 1065. godine.⁴⁹ U njoj se spominje ninski biskup Rajner koji je sudjelovao na saboru sabranom u Zadru. Očigledno su priređivači teksta točno znali navesti pojedine biskupije i nisu slučajno naveli ninski biskup Rajner. Oni su jako dobro razlikovali hrvatskog biskupa Rajnera od ninskog biskupa Rajnera.⁵⁰ Ovaj podatak mogao bi se slagati s podatkom kojeg donosi Toma u svojem izvještaju o izuzeću biskupa Gornje Dalmacije, da zadarska Crkva obuhvaća na kopnu maleni prostor zbog blizine Ninske i Biogradske biskupije.⁵¹

U već prije spomenutom 15. poglavlju svoje *Historia Salonitana* otkriva Toma Arhiđakon posvema slučajno postojanje Ninske biskupije kao sufragana Splitske metropolije znatno ranije negoli se po istom piscu na sinodi 1075. godine obnavlja biskupsko sjedište u Ninu. U hrvatskom prijevodu donosi sljedeći izvještaj: *“Dogodilo se da su tih dana svi sufragani Dalmacije bili sazvani na provincijsku sinodu koja se trebala održati u splitskoj Crkvi. Biskupi Gornje Dalmacije mislili su da će im biti ugodnije putovati ako svi zaplove istim brodom. Opremiše brod, prema dogovoru stignu u luku i gotovo svi bisku-*

⁴⁸ Usp. ovdje bilj. 7.

⁴⁹ M. BARADA, “Prilozi kronologiji”, 190; njegovo su datiranje preuzeli urednici Diplomatičkog zbornika. Usp. *Codex diplomaticus*, I, 99 – 100, n. 71.

⁵⁰ U pomanjkanju bilo kakvih vijesti navode priređivači prvog sveska Diplomatičkog zbornika da je ninski biskup Rajner identičan s hrvatskim biskupom Rajnerom. (*Codex diplomaticus*, I, 255 (v. Rainerius, episcopus Chroatensis [Nonensis]).

⁵¹ Usp. THOMAE, 63.

pi, tj. kotorski, barski, ulcinjski i savački, utovare sve što im je za plovidbu bilo potrebno i ukrcaju se na isti brod. Plovili su među otocima pod sasvim povoljnim vjetrom, kad se odjednom usred valova sruči pijavica s golemim praskom. Prestravljeni mornari izbežumljeno vičući potrče rukama hvatati opremu jedara nastojeći spasiti jedra, bace sidra, da brod ne bude bačen na hridi koje se bile sve bliže i bliže. Ali prije nego što je tko mogao nešto razumno učiniti, brod je bio svom silom zahvaćen i bačen na stijenu, da bi zatim u sve jačoj oluji u jednome trenu bio slomljen i razbijen u djelove. Tako su Božjom presudom poginuli jadni biskupi i svi koji su bili s njima.⁵² Poslije ovog teksta govori o uspostavi Barske metropolije i istodobno ukazuje na biskupije koje su ostale još uvijek u sklopu Splitske metropolije i zaključuje “Zadarska biskupija imala je malenu parohiju zbog blizine Ninske i Biogradske biskupije....”⁵³

Kada današnji čovjek pomnije pregleda izvještaj splitskog kroničara ne može se oteti dojmu da je tekst zapravo naivno objašnjenje u duhu srednjovjekovnog poimanja svijeta i čovjeka. To nije nikakva osobitost njegova izvještaja, jer su se tijekom srednjeg vijeka nesretni događaji često interpretirali Božjom kaznom, a najčešće su služili ponižavanju svojih suparnika. U tom pogledu ne zaostaje splitski arhidakon za svojim suvremenicima ni u čemu, ukazujući kako kazna upravo udara one koji čine nepravdu želeći izdvojiti veliki dio dalmatinskih biskupija iz Splitske metropolije.⁵⁴ Osobitost Tominih redaka sastoji se u samoj činjenici da se nesreća na moru kronološki zbilila znatno ranije negoli je opisuje. Na tu je činjenicu ukazao već Franjo Rački (1828. – 1894.) smještajući “događaj na moru” između 1045. i 1050. godine;⁵⁵ Eduard Peričić, koji je pomno istraživao kronologiju događaja, smješta brodolom biskupa na moru još znatno ranije, između 1014. i 1022. godine:

“Ako je istinita splitska tradicija o pogibelji biskupa Gornje Dalmacije (kotorski, barski, ulcinjski i svački) u brodolomu kada su se zaputili na crkveni sabor u Split, onda taj događaj, koji je datiran vladanjem bizantskih careva Bazilija i Konstantina te hrvatskog kralja Krešimira možemo staviti u vrijeme poslije smrti cara Samuila, a prije 1022. godine kada Benedikt VIII. potvrđuje status quo Dubrovačke nadbiskupije. Ukoliko je istinit, događaj se morao zbiti između 1014. i 1022. godine. Što je u Splitu sačuvana tradicija da su biskupi Gornje Dalmacije zatražili osnivanje nove metropolije sa središtem u Baru, to možemo protumačiti ili antagonizmom među biskupima Gornje Dal-

⁵² THOMAE, 61.

⁵³ THOMAE, 63.

⁵⁴ Prema dostupnim vrelima već se 998. godine dubrovački prvosvećenik kitio titulom nadbiskupa, a na temelju bule pape Benedikta VIII. (1012. – 1024.) iz 1022. godine može se zaključiti da je upravo u ovo vrijeme ustanovljena Dubrovačka metropolija. Pojednostoi donosi Ivica PULJIĆ, “Uspostava Dubrovačke metropolije”, *Tisuću godina uspostave Dubrovačke (nad)biskupije*. Zbornik radova znanstvenoga skupa u povodu tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije/metropolije (998.-1998.), priredili Želimir PULJIĆ - Nediljko A. ANČIĆ, Dubrovnik-Split, 2001., 15 – 56.

⁵⁵ “c. a 1045-1050., certe ante a. 1059.” Na otoku Hvaru smješten je rt koji se još i danas naziva “Punta dei vescovi” (Rt biskupa). TOMA ARHIDAKON, *Kronika*, preveo Vladimir RIMONDO, Split, 1960., 110, bilj. 51.

macije, ili pak, iskrivljenom tradicijom pod utjecajem borbe Splita i Dubrovnika oko učvršćivanja nadbiskupije.”⁵⁶

Brodolom biskupa za našu je temu itekako značajan, jer splitski arhiđakon Toma na ovom mjestu posvema slučajno odaje postojanje Ninske biskupije, prije negoli je ona takoreći “službeno” obnovljena. On pripovijeda kako su poslije osnutka nove metropolije u Baru preostale uz Salonitansko-splitsku metropoliju još sljedeće biskupije: osorska, rabska, krčka, ninska, zadarska, biogradska, trogirski, makarska, stonska i hrvatska. U svojem izvještaju navodi sljedeću rečenicu: “Zadarska biskupija imala je malenu parohiju zbog blizine Ninske i Biogradske biskupije...”⁵⁷ Pošto je pak naveo sufraganske biskupije Splitske metropolije, Toma opisuje djelovanje nadbiskupa Dabrala;⁵⁸ ovaj je prema danas poznatim izvorima predvodio splitsku Crkvu između 1030. i 1050. godine,⁵⁹ pa je posvema sigurno da su se događaji o kojima je prije pripovijedao zbili vremenski ranije negoli je Dabral izabran za splitskog prvosvećenika, dakle najkasnije do cca. 1030. godine.

V.

Na temelju iznesene argumentacije smijemo navesti sljedeći zaključak: pomno promatranje izvještaja Tome Arhiđakona i drugih dostupnih vrela pokazuje da je Ninska biskupija bila stvarno obnovljena prije sabora koji je vijećao tijekom listopada 1075. godine. Doduše, Toma Arhiđakon nudi svojim čitateljima vlastiti pogled na obnovu Ninske biskupije, ali ona ne odgovara povijesnoj stvarnosti; do nje mu nije ni stalo, nego u kroničarskom stilu nudi samo svoju vlastitu interpretaciju. Splitski kroničar namjerno zaobilazi povijesnu istinu kako bi uzdigao prvenstvo svoje splitske Crkve. Sabor pod presjedanjem papinskog legata Girarda pravno je mogao samo potvrditi već prije obnovljeno biskupsko sjedište u Ninu i tako su mogli na ovom saboru jedan uz drugog sudjelovati ninski biskup Formin i hrvatski biskup Grgur. Toma Arhiđakon ovdje previše naglašava važnost splitske Crkve i njezinog prvosvećenika, očigledno kako bi prekrrio konkretnu situaciju svojeg doba – da splitski biskup nema veliki utjecaj na Crkvu u Hrvata; na jugu je već odvojena Dubrovačka metropolija koju na svaki mogući način prikazuje u crnim bojama, a na sjeveru tijekom 12. stoljeća Zadarska nadbiskupija, tako da je Splitska metropolija samo reliktna nekadašnje veličine.

Splitski je prvosvećenik samo metropolit, njegova prava i dužnosti prema sufraganima bila su posvema točno određena. Uostalom, u domenu jednog nadbiskupa i

⁵⁶ E. PERIČIĆ, *Sclavorum regnum Grgura Barskog*, 57 – 58.

⁵⁷ THOMAE, 63. Njegovo datiranje još nešto preciznije određuje Kerubin Šegvić (1867. – 1945.), smatrajući da su poslije nesreće na moru 1040. – 1045. godine ostale u sklopu Splitske metropolije uz druge biskupije još ninska i hrvatska biskupija. Kerubin ŠEGVIĆ, “Hrvatsko bogoslužje i Grgur Ninski ili šizma u Hrvatskoj (1059. – 1075.)”, *Bogoslovska Smotra*, 17, Zagreb, 1929., 377 – 418; 18, Zagreb, 1930., 93 – 104, 193 – 224, 273 – 305, ovdje: 208.

⁵⁸ THOMAE, 63 – 65.

⁵⁹ M. VIĐOVIĆ, 547 donosi podatak da je nadbiskup Dabral splitski nadbiskup od 1030. godine.

metropolitane nije spadalo tada kao ni danas utemeljenje jedne nove biskupije, nego je uobičajeno svjetovna vlast, *concilium mixtum* ili jedna *synodus regia* u dogovoru s rimskom administracijom reorganizirala biskupijske granice. To je bio i slučaj s Ninom, a Toma Arhidakon, kako bi svoju splitsku Crkvu prikazao u što boljem i povoljnijem svjetlu, dodaje da se obnova biskupskog sjedišta u Ninu zbila na saboru kojeg je sazvaio papinski legat Girardo i ovaj je zasjedao “kod Salone”, dakle kod starodrevnog metropolitanskog centra, naravno sada sa sjedištem u gradu Splitu.

Zvezdan STRIKA

ARCHDEACON THOMAS AND THE RESTORATION OF THE DIOCESE IN NIN

Summary

The seat of the Diocese in Nin was abolished at the synods in Split – in 925 and 927/28; Pope Leo VI (†928), confirming the decisions of the synods, ordered Bishop Gregory to move to Skradin. This transfer of the diocesan seat altered the ecclesiastic situation in Croatia; hence, the question is posed today regarding the exact date of the restoration of the diocesan seat in Nin. Based on the report from Archdeacon Thomas's work *Historia salunitana*, the date was as a rule set in 1075, when papal legate Girardo summoned a synod. A critical study of historical sources indicates to very differing standpoints regarding the matter. Following a more thorough analysis of the situation, the presumption arises that the Diocese in Nin had indeed been restored much earlier, whilst at the synod, which was chaired by papal legate Girardo, this restoration received only legal confirmation.

Keywords: Diocese in Nin; restoration of the Diocese in Nin; Archdeacon Thomas; ecclesiastic situation in the 11th century.